

PANACHE

RÄVEN

DUBRAVKA UGREŠIĆ
RÄVEN

ÖVERSÄTTNING FRÅN KROATISKA
AV DJORDJE ZARKOVIC

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

DEL ETT

En berättelse om hur berättelser blir till

»Sann litterär lycka uppstår i samma ögonblick som berättelsen undslipper författarens kontroll, när den börjar uppföra sig som en roterande vattenspridare och spruta åt alla håll, när gräset inte börjar växa på grund av fukten utan på grund av törsten efter en närliggande fuktkälla.«

I. Ferris, *The Magnificent Art of Translating Life
into a Story and Vice Versa*

1.

Ja, hur blir berättelser egentligen till? Jag tror att många författare ställer sig den frågan, fast de flesta undviker att svara på den. Varför? Kanske för att de inte vet svaret, men kanske också för att de är rädda att de ska börja uppföra sig som den där sortens läkare som endast använder latinska namn när de pratar med sina patienter (de blir visserligen allt färre!) för att skaffa sig ett övertag över dem (vilket de redan har) och tvinga dem kvar i underläge (vilket patienterna ju ändå är). Därför rycker författare hellre på axlarna och låter läsarna tro att berättelserna växer som ogräs, vilket kanske är lika bra det. För man skulle kunna få ihop en ansenlig antologi med rappakalja av alla författarfunderingar på det här temat. Och ju mer uppenbar rappakaljan är, desto fler beundrare har upphovsmannen, som den där berömda författaren som envist upprepar att han fick sin kreativa uppenbarelse på en basebollmatch. När bollen for genom luften drabbades han av insikten att han var ... författare! Så fort han kom hem efter matchen satte han sig vid sitt skrivbord, och han har hållit på ända sedan dess.

Den ryske författaren Boris Pilnjak inleder sin novell »En berättelse om hur berättelser blir till« (den är bara ett tiotal sidor lång) med hur han i Tokyo av en slump lärde känna författaren Tagaki och att han någonstans hade hört att denne hade blivit berömd med en roman där han beskrev en »européisk kvinna«, en ryska. Tagaki skulle ha förflyktigats ur Pilnjaks minne om han inte en dag hade fått syn på Sofia Vasiljevna Gnedych-Tagakis ansökan om repatriering i det sovjetiska konsulatets arkiv i den japanska staden K.*

* Det rör sig om staden Kobe, vilket Pilnjak avslöjar i sin bok om Japan, *Den japanska solens rötter*.

Och sedan, vad hände sedan? Pilnjaks värd och landsman, kamrat Dzurba, sekreterare vid det sovjetiska konsulatet, tar med Pilnjak upp på berget ovanför staden för att visa honom templet tillägnat räven. »Räven förkroppsligar listen och förräderiet. Om rävens ande flyttar in i en människa blir den människans avkomma fördömd. Räven är författarens totem«, skriver Pilnjak. Templet ligger i skuggan av en cederdunge, på en klippa som stupar ner i havet, och på templets altare ligger rävar och vilar. Där uppe har man en strålande utsikt över bergskedjan och havet, och det är ovanligt tyst. Där, på denna heliga plats, funderar Pilnjak över frågan om hur berättelser blir till.

Det japanska templet tillägnat räven och Sofia Gnedych-Tagakis självbiografi (som kamrat Dzurba lånar ut till författaren) inspirerar Pilnjak att skriva en novell. Sofia har gått ut gymnasiet i Vladivostok för att kunna få tjänst som lärarinna, fast bara tills det »dyker upp en friare« (Pilnjaks kommentar); hon var en ung flicka »som det fanns tusentals av i det gamla Ryssland« (Pilnjaks kommentar), »lika korkad som poesin, som det ju anstår en artonåring« (Pilnjaks kommentar). Kvinnors livshistorier i Ryssland liknade varandra »som bär: den första kärleken, förlusten av oskulden, lycka, man, barn och inte mycket mer«. Sofias livshistoria börjar intressera Pilnjak först »när båten seglade in i hamnen Tsuruga – en ovanlig och kort livshistoria, som skilde den från de tusentals livshistorier som har skrivits av ryskor från landsorten«.

Hur kom det sig ens att den här unga kvinnan från Vladivostok hamnade på en båt som skulle till Tsuruga? Pilnjak använder sig av brottstycken ur Sofias självbiografi och målar sinnrikt upp hennes liv i Vladivostok under det förra seklets tjugotal. Sofia hyr ett litet rum i samma hus som den japanske officeren Tagaki bor i. Ryktet som gick om honom, skriver Sofia i sin korta självbiografi, var att han »duschade två gånger om dagen, hade sidenunderkläder och bar pyjamas om natten«. Tagaki talar ryska men säger »I« i stället för »r«,

vilket låter komiskt, särskilt när han högläser dikter av sina ryska favoritpoeter («Natten spled en doft ...»).

Trots att japanska officerare enligt den japanska arméns regelverk inte fick gifta sig med utlänningar förlovar sig Sofia och Tagaki snart, »som hos Turgenjev«.*

Innan Tagaki åker iväg till Japan – för snart ska ryssarna storma in i Vladivostok – ger han Sofia instruktioner och pengar så att hon ska kunna komma efter honom.**

Pilnjak kommer att reagera som en partikommissarie ytterligare en gång, och då säga: »På hela ryska Fjärran Österns kustremsa hatade man japaner, för japanerna jagade bolsjeviker, dödade dem, eldade upp dem i ugnar, arkebuserade dem; partisanerna försökte hela tiden lista ut hur de skulle förgöra japanerna, Koltjak och Semjonov var döda, partisanerna vällde fram som stora laviner – Sofia Vasiljevna nämner inte ett ord om detta.«

Sofia reser från Vladivostok till Tsuruga, där den japanska gräns-polisen stoppar henne och förhör henne om hennes relation till Tagaki. Hon erkänner att de är förlovade. Polisen tar även in Tagaki, som blir rekommenderad att bryta förlovningen och skicka tillbaka Sofia till Vladivostok, vilket han vägrar göra. I stället sätter han Sofia på ett tåg till Osaka, där hans bror kommer att vänta på henne för att ta med henne ut på landet till deras föräldrahem, och själv ställer han sig till militärpolisens förfogande. Fallet får snart en lösning

* Detta är bara en av Pilnjaks många allusioner på de andefattiga, enfaldiga och förment känsllosamma unga ryska landsortsdamerna.

** Trots att Pilnjak rentav två gånger framhåller att »det inte är hans sak att döma« frågar han sig »hur allt det vi har genomlevt under de här åren har kunnat gå den här kvinnan helt förbi. Det är känt att den japanska kejserliga armén var i ryska Fjärran Östern 1920 för att ockupera den, och det är känt att japanerna drevs bort av partisaner: detta nämns inte med ett enda ord i biografien.« Pilnjaks »jag« blir här plötsligt till ett strängt, förkunnande »vi«, som om en hotfull skugga av någon »kamrat Dzijurba« tornade upp sig över honom, och på grund av denna skugga klandrar han Sofia för hennes opolitiska hållning.

som är gynnsam för Tagaki: han slängs visserligen ut ur armén för all framtid och blir dömd till två års förvisning, men han får rätt att avtjäna straffet i föräldrahemmet på landet, »begravt i grönska och blommor«.

Det trolovade paret tillbringar dagarna i ljuvlig ensamhet. Nätterna fylls av stormig köttslig passion och dagarna av en lugn och helt ostörd vardag. Tagaki är vänlig men tystlåten och sitter helst instängd i sitt arbetsrum.

»Hon älskade, högaktade och fruktade sin make: hon högaktade honom för att han var allsmäktig, ädel, tystlåten och bildad; hon älskade honom och fruktade honom på grund av en passion som pinade själen, som kuvade och försvagade viljan, hans vilja, inte hennes«, skriver Pilnjak. Men även om Sofia inte visste så mycket om sin man var hon helt uppfylld av lycka över deras gemensamma liv. När Tagakis förvisning officiellt upphör stannar det unga paret kvar på landet. Men snart blir deras isolerade liv invaderat av journalister, fotografer, människor ... Det är så Sofia upptäcker hemligheten bakom makens dagliga avskildhet i arbetsrummet: Tagaki har under dessa två eller tre år skrivit en roman.

Hon kan inte läsa Tagakis roman, trots att hon vid det här laget har lärt sig lite japanska. Hon ber honom att berätta lite om romanen, men han slingrar sig alltid. Tack vare romanens framgångar förändras deras liv: nu har de tjänare som kokar ris och en privatchaufför som ofta kör Sofia till staden i närheten för att handla. Tagakis far »visade större vördnad för sonens hustru än hon för honom«. Sofia börjar njuta av makens berömmelse.

Hon får veta vad romanen handlar om när de får besök av en »journalist från huvudstaden« som talar ryska. Tagaki har ägnat hela romanen åt henne och skildrat vartenda ögonblick som de har tillbringat tillsammans. Det journalisten egentligen gjorde var att ställa henne framför en spegel där hon »såg sig själv bli livs levande på papper, och det spelade ingen roll att det i romanen med klinisk

detaljrikedom beskrevs hur hon krampaktigt skälvde av passion och av det tumultartade livet: skräcken, hennes skräck, kom efteråt. Hon insåg att allt, hela hennes liv, hade varit betraktelsestoff, att maken hade spionerat på henne under varenda stund av hennes liv: då kom hennes skräck, för det var ett grymt förräderi mot allt hon ägde.»

Pilnjak hävdar, och det är vår sak om vi vill tro honom, att de delar i den här »småkorkade kvinnans« självbiografi som handlar om barndomen och gymnasietiden i Vladivostok är helt ointressanta, medan hon i sina beskrivningar av de dagar hon tillbringade med sin man lyckas hitta »de rätta, stora och enkla orden«. Nåväl, Sofia lämnar »sin ställning som den berömda författarens fru, kärleken och den spännande jaspistiden« och begär att få återvända till hemlandet, till Vladivostok.

Och vad hände sedan? Ja, det var allt.

»Hon levde sin självbiografi; jag skrev hennes biografi – som handlar om att det är svårare att ta sig igenom döden än att döda en människa. Han skrev en underbar roman.

Det är inte min uppgift att döma människor. Mitt jobb är att tänka, allra mest kring hur berättelser blir till.

Räven förkroppsligar listen och förräderiet. Om rävens ande flyttar in i en människa blir den människans avkomma fördömd. Räven är författarens totem.»

Det är svårt att veta om Tagaki verkligen har existerat, om Sofia har existerat. När man läser den här mästertligt skrivna novellen tänker man i alla fall inte för ett ögonblick att historien skulle kunna vara uppdiiktad – att både det ryska konsulatet i staden K. och berättelsen om Sofia och hennes begäran om repatriering och författaren Tagaki skulle vara ... påhittade. Som läsare slås man av berättelsens *hundraprocentiga* sanningshalt, av styrkan i denna korta levnadsteckning som består av två svek: det som författaren Tagaki begår mot Sofia och det som författaren Pilnjak begår frestad av samma skaparimpuls.

2.

Rävens symboliska betydelsefält i nästan alla mytologiska och folkliga traditioner omfattar list, smidighet, lismande, försåt, lögn, hyckleri, förställning, själviskhet, nedrighet, egenkärlek, girighet, förföriskhet, sexualitet, hämndlystnad, ensamhet. I mytologiska och folkloristiska texter kopplas räven oftast ihop med »skumma« förehavanden, den kan hamna i svårigheter och ses därför som en förlorare, på grund av dessa sina egenskaper står den alltså aldrig i kontakt med högre mytologiska varelser. När den tolkas symboliskt ses den som en lägre mytologisk art. I japansk mytologi är räven budbäraren Inari, den japanska skörde- och risgudinnan – som budbärare står hon i förbindelse med människorna, med den jordiska sfären, medan hon har obetydlig kontakt med den »högre« sfären, den himmelska eller andliga.

Bland indianer, eskimåer, sibiriska folk och i Kina finns det en mycket spridd legend om en fattiglapp som varje morgon får besök av en räv som drar av sig sin päls och förvandlas till en kvinna. När fattiglappen upptäcker det stjäls han pälsen och gömmer den, och hon blir hans fru. Men när kvinnan efter en tid hittar sin päls återgår hon till sin rävskepnad och lämnar fattiglappen för alltid.

I västerländska och österländska folkliga och mytologiska föreställningar är räven oftast en tricksare, en lurendrejure, men den dyker även upp som demon, häxa och »fördömd brud«, eller så är den, som i kinesisk mytologi, en död människosjäl i djurskepnad. I västerländska folkliga och mytologiska föreställningar framställs räven oftast i maskulinum (Reineke, Reynard, Renart, Reinaert) men i österländska i femininum. I kinesisk (*huli jing*), japansk (*kitsune*) och koreansk (*kumiho*) mytologi är räven en mästare på förställning, en symbol för dödlig kvinnlig eros, en demon, en illusionens mästare. I japansk mytologi har *kitsune* olika rang: den kan vara en vanlig vild räv (*nogetsune*) eller bli en *myobu*, en himmelsk räv, men då gäller det

att vänta i tusen år. Det är svansarna som vittnar om rävens plats i hierarkin: den mäktigaste är den som har nio stycken.

Sammantaget verkar det som om Pilnjak hade rätt: räven är på många sätt kvalificerad att vara en totem för den suspekta människosorten författare.

3.

Vem är Boris Pilnjak?

Fotografierna av en stilig man med runda, tunna glasögon, klädd i de bästa kostymerna, alltid med fluga, likt en tvättäkta *dandy*, stämmer inte alls överens med den »västerländska« bilden av en rysk revolutionär författare. Ändå var det just det Pilnjak var: en rysk revolutionär författare.

Hans riktiga efternamn är Wogau (Pilnjak är en pseudonym), han är son till Volgatyskar och tillbringade ungdomen på den ryska landsorten. Han är en av sin tids mest produktiva författare, med många genrer och stilar på repertoaren. Hans prosaregister omfattar traditionell prosa, med kraftig slagsida åt naturalism och »primitivism«, tidningsreportage, reseskildringar, »industriromaner«, dokumentär prosa och modernistisk »ornamenterad« prosa, där praktexemplet är romanen *Det nakna året*.

Pilnjak var älskad och hatad, berömd och inflytelserik, många härmade hans litterära stil, han översattes till främmande språk och han kunde resa fritt till platser som andra bara kunde drömma om. Han var i Tyskland, England, Kina, Japan, USA, i Grekland, Turkiet, Palestina, i Mongoliet ... Till hans »japanska svit« hör reseskildringarna *Den japanska solens rötter*, *Stenar och rötter*, *Hjortarnas stad* och »En berättelse om hur berättelser blir till«. * Boken *OK: En amerikansk*

* Tack vare det komplicerade förhållandet mellan de båda länderna och det i kulturpolitisk bemärkelse generösa historiska skedet var Boris Pilnjak i Japan två gånger, våren 1926 och

roman^{*} ägnade han åt Amerika, novellsamlingen *Engelska berättelser* åt England och *En kinesisk berättelse* åt Kina.

Han var omsvärmad, delvis kanske för att många kvinnor, och i synnerhet ryskor verkar det som, är svaga för författare. Pilnjak gifte sig tre gånger. Han fick två barn med sin första fru, Maria Sokolova, som var läkare på sjukhuset i Kolomna. Hans andra fru var skådespelerska på Lilla teatern i Moskva, den vackra Olga Sjtjebinovska; den tredje var den georgiska skådespelerskan och regissören Kira Andronikasjvili. Med henne fick han sonen Boris. Han ägde till och med två bilar (efter att ha transporterat den Ford som han köpte i Amerika till Sovjetunionen!) och hade tillgång till en rymlig datja i Peredelkino, den kända stugbyn för konstnärer i närheten av Moskva.

Pilnjaks bibliografi är diger. Förutom klassikern *Det nakna året* är ett par andra viktiga romaner *Maskiner och vargar (Masjiny i volki)* och *Volga rinner mot Kaspiska havet (Volga vpadajet v Kaspiskoje more)*. Hans novell »Historien om den osläckta månen« (»Povest o nepogasjennoj lune«), som handlar om mordet på kommunistledaren

1932. De kulturella relationerna mellan Ryssland och Japan skulle i det närmaste kunna betecknas som dramatiskt intressanta: Japan har nämligen traditionellt ett stort intresse för rysk kultur, från realismen och de första Tolstojöversättningarna till japanska, via gedigna Rysslandsstudier och ända fram till Pilnjak själv, vars verk, till exempel romanen *Det nakna året*, var välkända för de japanska läsarna innan Pilnjak kom till Japan. Den nyligen utgivna japanska nyöversättningen av *Bröderna Karamazov* såldes i miljonupplaga, vilket väl inte ens händer i Ryssland längre. Förhållandet mellan de båda länderna vilar inte på ömsesidighet: japanerna har alltid visat ett mycket större kulturellt intresse för Ryssland än vad Ryssland någonsin har visat för Japan. I den bemärkelsen är författaren Tagaki, som talar ryska och deklamerar verser av ryska poeter ur minnet, en helt och hållet trovärdig figur.

- * På inbjudan av MGM reste Pilnjak 1931 till USA med anledning av ett filmprojekt om en amerikansk ingenjör på ett stort bygge i Sovjetryssland (ämnet för Pilnjaks roman *Volga rinner mot Kaspiska havet* är bygget av vattenkraftverket Dneproströj). Han rev avtalet med MGM men köpte å andra sidan en begagnad Ford och reste från kust till kust i Amerika. Han träffade de amerikanska författarna Theodore Dreiser, Sinclair Lewis, Floyd Dell, Regina Andrews, Waldo Frank, Mike Gold, Max Eastman, W. E. Woodward och Upton Sinclair.

Frunze, väckte stor skandal. Mordet utfördes av läkare som gav honom en för hög dos kloroform, enligt uppgift på Stalins order.

Pilnjak var nära vän med Jevgenij Zamjatin. Det var Jevgenij Zamjatin – ingenjören som arbetade för den ryska tsarflottan och skrev böcker på fritiden – som skrev de mest kraftfulla ord som en författare har riktat mot sin bödel. I ett brev till Stalin – där han ber om tillstånd att få lämna Sovjetunionen (vilket Stalin, efter att ha blivit övertalad av Maksim Gorkij, faktiskt lät honom göra!) – skrev han: »Sann litteratur skapas inte av flitiga och lydiga tjänstemän, utan av galningar, ensamvargar, kättare, drömmare, rebeller och skeptiker.«

Zamjatins roman *Vi* (som kom ut på engelska 1924) har kalke-rats av många författare: George Orwell (1984), Aldous Huxley (*Du sköna nya värld*) och andra. Kurt Vonnegut var den ende som erkände det offentligt, andra beskyllde varandra (till exempel Orwell Huxley!). Zamjatins emigration förde ingen lycka med sig: han fick bara leva sex eländiga år i Paris innan han dog av en hjärtinfarkt 1937, samma år som Boris Pilnjak greps. Det tycks som om Stalins kula, som under de åren mejade ner ryska författare, inte missade Zamjatin heller, trots att Zamjatin hade lyckats komma ur sikte. Det här är emellertid inte en berättelse om Zamjatin, utan om en berättelse som berättar hur berättelser blir till.

4.

»En berättelse om hur berättelser blir till« skrevs 1926. Samma år föddes min mamma. Det året inträffade många saker som jag skulle kunna koppla till mammas livshistoria på ett mer genomtänkt och sinnrikt sätt. I stället föreställer jag mig att det finns en djupgående poetisk koppling mellan Pilnjaks novell och min mammas liv.

»Han satte henne på tåget och sa att hans bror skulle vänta på

henne i Osaka, eftersom han själv var 'lite upptagen'. Sedan gömde han sig i mörkret, tåget började rulla mot de mörka bergen, och han lämnade henne därmed i svår ensamhet och med en orubblig tro på att han, Tagaki, var den ende i hela världen, den älskade, den trogne, den som hade gjort allt för henne; hon var fylld av tacksamhet men förstod inte ett dugg. Inne i vagnen var det väldigt ljust, utanför fönstren sänkte sig snart mörkret. Allt runt omkring henne var förfärande och obegripligt, särskilt när de japaner som reste i samma vagn började klä av sig när de skulle sova, både männen och kvinnorna, utan att skämmas för sina nakna kroppar, och när det på en station uppstod fönsterförsäljning av hett te i småflaskor och små träkorgar med kvällsmat, ris, fisk, rädisor, med pappersservetter, tandpetare och två pinnar som man skulle äta med. Sedan släcktes ljuset i vagnen och alla somnade. Hon sov inte på hela natten, hon var ensam, förvirrad, rädd. Hon begrep ingenting.«

Tjugo år efter att Pilnjaks novell skrevs, 1946, ger sig min tjugoråriga mamma iväg på sitt livs resa. När mamma köper sin tågbiljett köper hon en biljett till en resa ut i det okända. När hon väljer just den färdvägen och inte någon annan börjar ödets nystan rullas upp, ett öde som, tillsammans med vägmärkena och järnvägsstationerna, redan tycks ha varit inristat i linjerna i hennes handflator. I Varna vid Svarta havet, där hon bodde, gick i gymnasiet, älskade film och böcker (särskilt romaner med kvinnonamn redan i titeln!), träffade hon mot slutet av kriget en sjöman, en kroat, förälskade sig i honom, förlovade sig med honom och gav sig efter kriget iväg mot Jugoslavien. Det var hennes föräldrar som satte henne på tåget, som kärleksfullt placerade henne i kupén som i något slags eka som skulle föra deras älskling till en trygg strand. Rentav bokstavligen: min morfar var järnvägsarbetare. Mamma reste från Varna till Sofia, från Sofia till Belgrad, från Belgrad mot Zagreb. Tåget färdades genom ruinlandskap, och det var det som gjorde henne mest uppskakad, dessa timmar då hon färdades över bränd jord, varefter hon enligt

sjömannens anvisningar steg av ett åttiotal kilometer före Zagreb och hamnade i mörkret på en övergiven och förfallen järnvägsstation på landsorten. Ingen stod och väntade på henne där. Den mörka och övergivna järnvägsstationen brännmärkte mammas hjärta som en glödande stämpel, som ett första svårartat och smärtsamt svek.

»En berättelse om hur berättelser blir till« återanvänder i själva verket sagornas mall: sagan om en hemlighetsfull varelse som inte är från denna värld, om en »okänd kraft« (Odjuret, Voron Voronovitj, Draken, Solen, Månen, Kosjtjej den Odödliga, Blåskägg och så vidare) som tar med sig bruden bortom sju berg, bortom sju hav, till ett avlägset rike (som i sagorna heter »bronsriket«, »silverriket«, »guldriket« eller »honungsriket«). Pilnjaks synonym för Japan och Sofias lyckliga dagar är jaspis (»jaspisdagarna«, »jaspisradbandet är färdigräknat«, »den spännande jaspistiden«). Den hemlighetsfulle Tagaki tar med sig sin ryska brud till »jaspisriket«. Och Tagaki har verkligen inga likheter med till exempel fänrik Ivantsov, som Sofia »slutade hälsa på« eftersom han »pratade vitt och brett om att de hade haft en träff«. Till skillnad från den okultiverade Ivantsov kysser den gåtfulle Tagaki kvinnor på handen och ger dem »godsakel« när de ses. Visserligen tyckte Sofia till en början inte om »den här mannen av främmande ras, den här japanen«, hon uppfattade honom till och med som motbudande, men precis som i sagor där »odjuret« förvandlas till en förförisk älskare erövrade han snabbt hennes hjärta.

Och där har vi paradoxen: om inte Pilnjaks novell hade hållit sig till sagomallen skulle den inte ha varit lika trovärdig. I samma ögonblick som den unga flickan, som på intet sätt skilde sig från tusentals andra av samma sort, gick med på att springa efter kvinnoödetets guldnystan blev hon en trovärdig hjältinga. Vad är kvinnoödet för något? Svaret på den frågan står att finna i större delen av världslitteraturens klassikerkorpus. Det finns en tydlig mall (ett mem, ett minneskort) som världslitteraturens texter (både de få som är skrivna av kvinnor och alla andra, som är skrivna av män) överför

från århundrade till århundrade likt en ärftlig sjukdom. Hjältinnan måste bete sig enligt den mallen för att vi överhuvudtaget ska förstå att hon är en hjältinna. Hon måste med andra ord undergå ett förnedringsprov för att förtjäna rätten till evigt liv. I Pilnjaks novell har hjältinnan blivit tvåfaldigt lurad, utblottad och »bestulen«: ena gången av Tagaki, den andra av Pilnjak. Pilnjak kallar detta för en »färd genom döden« (!). Sålunda ansluter sig Sofia, novellens lilla hjältinna, till alla litterära kvinnogestalter som för vidare den här mallen ända in i våra dagar, in i romaner med miljonupplagor, där Hon darrar av hänförelse inför en hemlighetsfull Han. Han kommer att hänföra, kuva, förnedra och bedra henne, och Hon kommer till slut att återuppstå som en hjältinna värd respekt och självrespekt.

Vad min mamma beträffar så läkte snart hennes unga och starka hjärta. Det var ren tur att Ödet, denna tankspridda författarinnan, glömde bort att sjömannen skulle vänta på min mamma på landsortsstationens perrong. Sjömän väntar oftast inte på sina kärestor på järnvägs Perronger, deras plats är i hamnar; kanske var det därför som Ödet glömde bort sjömannen. Och sedan, som ett uppskjutet lyckligt slut, dök Han upp i ljuset i slutet av den metaforiska tunneln, den riktiga hjälten i mammas berättelse, han som skulle bli min far. Det här är emellertid inte en berättelse om min mor och far, utan en berättelse som försöker säga något om hur berättelser blir till.

5.

Första gången jag var i Moskva var 1975. Jag kom från Jugoslavien (som inte längre finns) till Sovjetunionen (som inte längre finns) på ett ettårigt stipendium. På den tiden fanns det akademiska utbytesprogram mellan Jugoslavien och Sovjetunionen. På grund av en viss händelse minns jag första gången jag gick ner till Moskvas centrum. Jag behövde gå på toaletten, det var svårt att komma in

på restauranger och kaféer eftersom det var långa köer utanför, och det fanns nästan inga offentliga toaletter. Jag lyckades dock hitta en, mitt i stan. När jag kom ut ur båset blev jag omringad av en grupp zigenerskor, fyra eller fem stycken. Jag förstod inte vad de ville. De småspottade överallt, klappade mig mjukt, drog mig i handen, öppnade mina handflator, sa något, allting på en gång, varefter de drog sig tillbaka lika fort som de hade dykt upp. När jag omtöcknad kom ut på gatan märkte jag att jag hade en papperstuss i ena handen. Jag öppnade handen. Ut föll värdelösa lotter som var rivna mitt itu. Jag kollade i handväskan. Ur min handväska hade det försvunnit ett par hundra rubel, vilket på den tiden motsvarade ungefär två genomsnittliga sovjetiska månadslöner. Förlusten av pengarna rörde mig inte i ryggen, för när jag landade i Moskva hade jag känt att jag flög rakt in i vardagen i Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*. På samma sätt som Pilnjaks hjältinna Sofia betraktade omvärlden ur ett turgenjevskt, romantiskt perspektiv, betraktade jag den (åtminstone då) ur ett bulgakovskt.

Jag var inkvarterad på studenthemmet vid Moskvas statliga universitet, MGU, i en av Moskvas sju berömda skyskrapor. Jag bodde i blockrum 513, i zon B, och delade badrum och hall med en landsmaninna som läste matematik. Det tog lång tid innan jag lärde mig hur man kom in och ut och hur man överhuvudtaget hittade i denna enorma arkitektoniska labyrint som var uppdelad i zoner. På mitt våningsplan, i zon B, bodde jugoslaverna, finnarna och araberna. De senares närvaro avslöjades av den varma doften av främmande kryddor som kom från våningsplanets gemensamma kök. En av de tre finnarna hade fått ett stipendium för att jobba med sin doktorsavhandling om den då ännu levande Michail Sjolochof. Snart glömde alla tre finnarna, två killar och en tjej, bort varför de överhuvudtaget hade kommit. De söp sig redlösa bakom studentrummens låsta dörrar och slutade inte förrän det var dags att åka hem. De infödda hade på grund av olika restriktioner svårt att få tag på vodka. Utlänningarna

kunde köpa vodka med hjälp av sina pass och sin utländska valuta i specialaffärerna för utlänningar. Den butikskedjan hette Berjozka. Vodkan i Lillbjörken var mycket billigare än i Finland.

Till skillnad från finnarna hade jag kommit dit i syfte att samla material till en magisteruppsats om Boris Pilnjak. De första två eller tre månaderna av läsårets sammanlagt tio tillbringade jag på Leninbiblioteket (dagens namn är Ryssländska statliga biblioteket). Det var besvärligt att bara komma in i biblioteket, för först skulle man vänta i en lång kö för att lämna in sina saker i garderoben, sedan vänta i en lång kö där den som nyttjade biblioteket måste gå igenom bibliotekspolisernas kontroll (jag minns hur handväskans innehåll skakades ut på bordet varje dag), och därefter vänta länge på att de beställda böckerna anlände till brukaren med hjälp av en mekanism som liknade ett tåg på räls (jag hoppas att jag inte har drömt det utan att det verkligen fanns ett sådant!). Kanske var det delvis på grund av den här tröttsamma proceduren som många människor i biblioteket sov. Det fanns tre eller fyra kopieringsmaskiner och det var långa köer till dem, eftersom man bara fick kopiera tjugo sidor om dagen. Därtill var kopiorna tryckta på grovt och tjockt papper, nästan kartong. Fast om man hade gott om pengar kunde man hyra en »surrogat«, någon som köade för att ombesörja kopieringen åt en. Det mest fasansfulla var rökrummet på bibliotekets vind. Det var ett litet, kvavt rum med några stolar och ett bord där det stod stora, runda plåtfat – uttjänta askar för filmrullar – överfulla med fimpar. Framför dessa fimpar satt plågade satar, rökarna. Inte ens kafeterian erbjöd det lilla man kan förvänta sig av mänsklighet och värme, ty även där var man tvungen att stå i en lång kö för att ens komma in, vilket för övrigt inte var värt besväret: dåligt kaffe, bevingat ryskt te och sorgliga korvar som hoppade fram överallt ifrån: studentkantinerna, korvgubbarnas kastruller, Moskvias billiga matställen.

Arbetet på biblioteket var plågsamt, det krävde tålamod, och

jag hade uppenbarligen ingen bibliotekscharisma. Det parallella litteraturlivet var så mycket mer spännande. I detta parallella liv hankade sig folk fram med hjälp av vänner och kontakter. En av mina vänner, som arbetade just på Leninbiblioteket, tog ibland kort på de böcker jag behövde med en vanlig kamera, varefter vi framkallade filmerna och lade fotografierna i rätt sidordning. Sålunda hade jag ett antal böcker i fotopapperskartonger. I detta parallella liv fanns det fortfarande levande vittnen från den tidigare epoken, och att träffa dem var viktigare än arbetet på biblioteket; här kunde man, som i något slags Hades, råka på ålderstigna företrädare för den ryska avantgardistiska epoken, de som helt enkelt hade haft turen att överleva⁶, där förökade sig böckerna och spreds i hemlighet, och utlåningar som jag kunde göra nytta: man kunde köpa exemplar av svåråtkomliga ryska utgåvor i Berjozka, ta med sig utländska utgåvor på ryska (*tamizdat*) och tjäna som provisorisk brevbärare genom att föra ut ett och annat alster ur landet.

6.

I detta Moskva – där många språkvetare, både inhemska och utländska, sysslade med att jaga ännu levande deltagare och vittnen från den förra epoken, där de berömda författarnas änkor stod högst i kurs (som den då ännu levande Nadezjda Mandelsjtam), där alla som hade klarat livhanken och överlevt de andra samt var i stånd att vittna om det stod högt i kurs, där det vimlade av författare som skrev memoarer, minnesanteckningar och dagböcker, av samlare och arkivarier, av äkta och falska konstnärer, av sådana som hade »suttit«

* Det var så jag träffade både Gennadij Gor, en författare och samlare som stod nära avantgardekollektivet Oberiu, och Aleksandr Razumovskij, den sista levande medlemmen i detta kollektiv och mannen bakom avantgardefilmen *Mjasorubka* (Köttkvarnen). Jag lyckades inte träffa Nikolaj Chardzjijev, den berömda samlaren och stora kännaren av rysk avantgardism.

(*sidet*), alltså varit i ett arbetsläger, och sådana som skändes för att de inte hade varit det – lärde jag känna Pilnjaks son Boris. Jag uteslöt visserligen mig själv ur kategorin »jägare« av levande tidsvittnen: jag gillade inte den allmänna vurmen för biografism, även om jag begrep vad den kom sig av. I en sådan omgivning visade sig den kamp som de ryska formalisterna utkämpade – den stora kampen för konstverkets text – vara förgäves. Många författares texter gick förlorade under gytret av biografiska detaljer om författaren ...

Boris Andronikasjvili var Pilnjaks son från hans tredje äktenskap, med den kända georgiska filmskådespelerskan och regissören Kira Andronikasjvili. Boris var utbildad skådespelare, lång, kraftfull och stilig. Han kände sig som georgier, var stolt över adelsnamnet Andronikasjvili, talade ryska med kraftig georgisk brytning; hemma hos honom, som hos många andra georgier, drack man *tjatja* och åt *hatjapuri*, hans riktiga hem var inte det kalla och doftlösa Moskva, utan »rosornas och fårtalgens stad«, som Isaak Babel flyhänt och med sällsam precision beskrev Tbilisi. När jag träffade honom hade han lämnat filmvärlden och ägnade sig åt faderns kvarlåtenskap, men eftersom han inte hade någon utbildning för det gjorde han det amatörmässigt. Han hade även skrivit några prosaböcker. Han var inne på sitt andra äktenskap, i vilket han hade två barn, femåriga Kira och tvååriga Sandra.

Jag skrev ingen magisteruppsats om Boris Pilnjak, jag gav upp ämnet. Senare översatte jag dock *Det nakna året*, *Snöstormen* och »En berättelse om hur berättelser blir till« till kroatiska. Jag skrev en magisteruppsats till slut, fast om något helt annat. Jag träffade Boris en eller ett par gånger till – den sista gången var i vilket fall som helst den 6 september 1989, under en kortare vistelse i Moskva, då han gav mig ett nyttgivet urval av Pilnjaks prosa där han själv hade skrivit förordet. Jag skulle inte ha kommit ihåg den här detaljen om inte Boris dedikation samt datumet hade stått i boken. Jag kände knappt igen honom, hans blick utstrålade något slags diffus inre

kapitulation. Vi skrev några brev, men sedan tappade vi kontakten helt. Sovjetunionen föll sönder, Jugoslavien föll sönder, och fyra år senare lämnade jag mitt land. Jag har stängt igen många mappar, bland dem även det där året i Moskva då jag skulle ägna mig åt Boris Pilnjak men i stället ägnade mig åt livet och inte åt litteraturen, trots att dessa två saker då kändes oskiljbara.

Boris Andronikasjvili dog sju år senare, sextiotvå år gammal. Jag hittade uppgiften på nätet. Hans samlade verk i två band gavs ut 2007. Hans dotter Kira tog en magisterexamen och gav ut en bok om sin farfar samt sammanställde två imponerande volymer med Pilnjaks brev.* Jag är inte säker på att jag kommer att läsa de böckerna, jag reser mycket, korsar gränser, försöker ha med mig så lite bagage som möjligt, jag har stängt igen många mappar. Och när mappar väl är stängda blir de oläsliga.

7.

Boris Pilnjak drogs till Sofia Gnedych-Tagakis livsberättelse som till en magnet. Pilnjak stal Sofias själ (räven som medlare mellan två världar, de dödas värld och de levandes värld), men han reste samtidigt ett litterärt monument över henne. Hursomhelst hade hennes livshistoria betydelse för Pilnjak då, vid det speciella tillfället: om den hade råkat snudda vid honom någon annan gång skulle mötet med hennes berättelse kanske inte ha alstrat en berättelse. Många berättelser i en författares liv slutar som *litopedioner*, förkalkade foster. På Moskvas gator promenerade det under de där åren omkring filologer, både riktiga och amatörer, som frivilligt hade tagit på sig den heliga uppgiften att rädda verk som kommit bort, söka efter verk som försvunnit och ge glömda författare och böcker nytt liv.

* Kira Borisovna Andronikasjvili-Pilnjak, *Boris Pilnjak: Opyt segodnjasnego protivenija*, Moskva 1995; Boris Pilnjak, *Pisma, tom 1 (1906–1922) i 2 (1923–1937)*, Moskva 2010.

Det jättehål där miljontals mänskliga öden hade försvunnit glödde av en febrig hunger efter ett substitut, vilket för oss utlänningar kändes aningen sjukligt, men det var samtidigt lockande, som att gå igenom en spegel. Många självutnämnda »litteraturarkeologer« brann verkligen för sin självpåtagna livsuppgift att rädda litteraturen undan glömska och var som bokfolket i Bradburys roman (och Truffauts film) *Fahrenheit 451*. Många drömde om de skrifter som hade brunnit upp (manuskript brinner alltså!), plus att det fanns gott om tid över för litterär aktivism. Ingen väntade sig någonting, ingen hoppades på någonting; under det där frysta skedet hängav sig alla åt någon egen feberyrsel. Det självmord som den gamla bokälskaren begär i *Fahrenheit 451* – hon brinner hellre upp tillsammans med sitt bibliotek än lever ett liv utan böcker – framstod då, under dessa febrigt lidelsefulla boktider, som ett fullt rimligt val.

När jag skrev den här historien öppnade jag på måfå en tunn, gulnad mapp för att kolla om detta skulle sätta igång något i mig. Inuti låg två tunna anteckningsböcker med mjuka, ljusgröna pärmar där det stod *Tetrad*. (Jag stötte på sådana här anteckningsböcker igen många år senare i Berlin, i en hipp affär som sålde nostalgiprylar från den kommunistiska formgivningens dagar.) Över häftenas rutade papper krälade en artikelförteckning om Pilnjak, egenhändigt skriven av mig, med artiklar som jag antagligen hade läst eller hade tänkt läsa på biblioteket. I själva verket gled det inte ut något innehåll ur mappen, utan en lukt, en tung och oefterhärmlig lukt, för det fanns inget innehåll. Ur den ena anteckningsboken föll det ut två vikta A4-sidor med en massa uppradade ord, ett i taget. Papperet hade nästan gulnat helt och hållet.

Minnesalbum, spel: kort, schack, snurra, klio-klio (Günter Grass); dödliga föremål: spik, revolver, grep; strumpor, band, remsor, chinjong, käpp, kamin; siden, kanel, peppar; tunika (»Josef och hans bröder«); lyktor, tändstickor, gobelänger, puderdosor, peruk; sax, Krleža; Zola, spik (»Nana«); Hamsun, »Peter Pan-pennor«; åra, Dreiser; nattkärl, nattmössor, skjortor,

pipa, kanderad frukt; föremål som flyttar, Francis Ponge, Bachelard, Rilke; dolk, underkläder, sängkläder, familjefoton; Desdemona, näsduk; nyckel, romtunna, spegel, medaljonger; Kafka, odradek, »Familjefaderns bekymmer«; speldosa, kista, piano, fönster, sköldpaddskam, bärnsten; 12 stolar, glaspärlespel; parasoll, ring med gift, klackring, strumpeband, korsett, gardin, bönbok, flintlåspistol, klocka, monokel, lornjett; Gogol, kaka; Cortázar, karameller; cigarrettetui, pantbank.

Fragmentet framstod som helt obegripligt, en tid på nästan fyrtio år hade lagt sig mellan mitt forna och mitt nuvarande jag. Orden var utan tvekan egenhändigt skrivna av mig, i det fula, grå och kalla Moskva där jag – upplivad av stämningen i det *underjordiska* livet och av det bulgakovska perspektivet – genomlevde ett helt läsår. Det handlar, och nu gissar jag bara, om en slumpmässigt hopsatt lista över saker eller föremål som tjänar som »avtryckare«, de som sätter igång berättelsen, spelar en viktig roll i handlingen eller kanske är en viktig komponent i historiens uppbyggnad. Föremål (oftast magiska) spelar en nyckelroll i sagor, men ofta även i så kallad finlitteratur. Jag förmodar att det fanns ett exempel i litteraturen bakom varje ord, eller åtminstone en diffus föreställning om ett sådant. Om det är så, hur kommer det sig då att jag har utelämnat så många viktiga igångsättare av historier, som till exempel *kappan*, Gogols »Kappan«? Och om det är så med allt, hur är det då möjligt att just sådana föremål flöt omkring i mitt unga och sprudlande huvud? Det visar sig alltså att Moskva bara är en knappt påbörjad berättelse i min livshistoria, en *litopedion*, ett förkalkat foster. Det ligger där, rör sig inte ur fläcken, jag glömmer dess närvaro, om man nu kan kalla den sortens samexistens för närvaro.